

1 As cantigas relixiosas. As cantigas de Santa María

Son un conxunto de 427 composicións en honor á Virxe que constitúen a única mostra que conservamos da nosa lírica relixiosa medieval. Podemos considerar dentro das numerosas coleccións de cantigas marianas da época a de Afonso X como a máis importante da Idade Media.

Inicialmente a súa autoría foi atribuída a Afonso X mais hoxe, como froito da investigación de prestixiosos especialistas, podemos dicir que Afonso X foi o gran director do conxunto desta obra, mais só o autor dalgunhas das composicións. O seu labor fundamental foi o de coordinar un gran conxunto de creadores nos que se atopaban trovadores, músicos e mais ilustradores. As cantigas acompañanse de miniaturas nas que se ilustra a súa historia.

As Cantigas de Santa María clasifícanse tradicionalmente en dous grupos: cantigas de milagre e cantigas de loor.

1.1 As cantigas de Santa María. Cantigas narrativas

Inclúense neste grupo aquelas nas que se narra un milagre da Virxe e a súa intención é a de espallar o seu culto. Son as máis numerosas e extensas e están compostas por colaboradores do propio Afonso X. Cada unha destas cantigas consta dunha epígrafe ou “razón”, na que se resume o contido da cantiga, as sucesivas estrofas que relatan o milagre e un refrán ao final de cada das estrofas que condensa a ensinanza que transmite.

Un exemplo no que a Virxe obra un milagre sobre unha abadesa que estaba preñada facendo que o seu embarazo desapareza: “esta é como Santa María livrou a abadessa preñe, que adormecera ant’o seu altar chorando”.

1.2 As cantigas de Santa María. Cantigas de loor

Están feitas en gabanza da Virxe, baséanse nas cantigas de amor profanas só que nelas a Virxe é a “Senhor”. Moito máis breves cás anteriores, atribúeselle a súa autoría a Afonso X. Vexamos un exemplo:

CANTIGA Nº 10

Esta é de loor de Santa María, com’ é fremosa e boa e ha gram poder.

*Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Senhor das senhores.
Rosa de beldad’ e de parecer
e Fror d’alegria e de prazer,
Dona em mui piadosa seer,
Senhor em tolher coitas e doores.*

*Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Senhor das senhores.
Atal senhor dev'home muit'amar,
que de todo mal o pode guardar,
e pode-lh'os pecados perdoar,
que faz no mundo per maos sabores.
Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Senhor das senhores.*

*Devemo-la muit'amar e servir,
ca punha de nos guardar de falir;
des i dos erros nos faz repentir,
que nós fazemos come pecadores.
Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Senhor das senhores.*

*Esta dona que tenho por senhor
e de que quero seer trobador,
se eu per rem poss'haver seu amor,
dou ao demo os outros amores.
Rosa das rosas e Fror das frores,
Dona das donas, Senhor das senhores.*
Afonso X

2. A prosa medieval

Fronte ao esplendor da lírica medieval achamos a pobreza da prosa. Este era un fenómeno común a todas as literaturas a comezos da Idade Media xa que as linguas romances non gozaban de prestixio cultural ningún, e a prosa seguía a se escribir en latín, única lingua con tradición e prestixio nese momento. Agora ben, a finais da Idade Media a pobreza da prosa galega é un fenómeno de seu da nosa literatura, por carecer esta dun centro de poder irradiador de cultura fronte ao que aconteceu co castelán ou co portugués.

Os primeiros textos en prosa realizados en galego-portugués non teñen carácter literario, senón legal (cartas rexias, leis...) ou privado (cartas...). Así, os documentos máis antigos son:

- A Noticia de Torto (1214-1216).
- Testamento de Afonso II (1214).
- Notícia de fiadores (1175)
- O pacto de Gomes Pais e Ramiro Pais (ca.1175)

Coa excepción destes exemplos, a produción prosística en galego-portugués comezará a partir de mediados do século XIII.

2.1 A prosa medieval. A prosa narrativa

A narrativa medieval clasificámola tematicamente en dous grupos: Ciclo Bretón e Ciclo Clásico. Esta literatura caracterízase polo predominio do pretérito de indicativo (buscaron, soterraron, fezo soterrar, fezo gran doo, etc.), tempo que serve para a narración de accións ocorridas no pasado e abundantes repeticións e oracións subordinadas. Na prosa histórica e de ficción destacamos a vivacidade, naturalidade e fluidez, abundancia de oracións coordinadas, principalmente copulativas.

Ciclo Bretón ou Artúrico (Materia de Bretaña)

Sitúa os seus episodios na Bretaña francesa ou na Gran Bretaña. Tamén se coñece co nome de Ciclo Artúrico por ser o rei Artur un dos seus protagonistas principais. Desta materia o que máis conservamos son textos relacionados coa Demanda do Santo Graal, que se divide en tres partes:

- Xosé de Arimatea.- Desta parte conservamos unha copia do século XVI. Xosé de Arimatea é o home que recolle o derradeiro sangue de Xesús crucificado nunha copa (o Santo Graal) que fora utilizada na Última Cea, esta copa agarda en Gran Bretaña a chegada do cabaleiro quen sexa quen de desfacer o encantamento.
- Merlin.- Desta parte, que conta as profecías do mago, conservamos fragmentos.
- Demanda do Santo Graal.- A esta parte pertencen as aventuras dos cabaleiros da Corte do rei Artur na procura do Santo Graal. Conservamos un manuscrito de fins do XIV ou comezos do XV.

Vexamos un fragmento:

GALAAZ EN CASTEL FELÓN

505. [Como Galaaz e seus companheiros foron ben recibidos no castelo]

En tal guisa cuidou ben Arpión, que era do Castelo Felón senhor, que podesse a rei Artur colher todos seus bõ os cavaleiros, mas non pode, ca Nosso Senhor non quis que sempre aquela traiçón durasse; e quis por én que veesse per i o mui bõ cavaleiro e, en sa vinda, quedasse aquele gran dano. Quando os III cavaleiros, que non viron o padrón, que non foron por aquela carreira u ele estava, subiron aa montanha e chegaron aa porta, non acharon quen lhis vedasse a entrada. Mas, tanto que entraron, leixou-se caer a porta colgadiça de ferro e deu tan gran sã como se todo o castelo caesse. E eles cataron entón pos si e disseron:

–iMaa gente mora en este castelo! Ja cuidan que nos teen presos.

–Non vos espantedes –disse Galaaz–, ca Nosso Senhor nos porrá en fóra a nossa honra.

Entón se foron pola gran rúa do castelo directamente ao alcáçar; e, enquanto passavan de rúa en rúa, ouviron falar a todos a linguagem pagãa.

–Par Deus –disse Galaaz–, non son estes da nosa gente. Ora pense cada u de ben fazer, ca ben sei que nos non podemos d’aquí partir sen enxeco.

–Nós -disseron os outros- non havemos medo, mentre convosco formos.

En esto falando, chegaron ao alcázar, que estaba en u chãu pequeno. E o alcázar era muito fremoso e mui ben postado. E quando chegaron aa porta, acharon-na aberta e entraron no curral. E os do castelo receberon-nos mui ben e tiveron-lhis as estribeiras e deceron-nos e

mostraron-lhis grande amor. Mas al tíñhan no corazón.

Ademais destas tres mostras, deste ciclo conservamos tamén un longo fragmento do Libro de Tristán, no que se contan os tráxicos amores de Tristán e Isolda. Esta peza conservada é unha tradución dun manuscrito francés e pódese situar cronoloxicamente no último terzo do século XIV.

Segundo os estudosos, estas versións galego-portuguesas serían anteriores ás castelás.

Ciclo Clásico ou Troiano (Materia de Troia)

Como o seu nome indica, este ciclo está composto por aquelas obras que teñen como temática a historia de Troia. Na narrativa deste ciclo xa podemos falar de textos propiamente galegos e non galego-portugueses. Conservamos dúas versións da lenda de Troia: A Crónica Troiana e A Historia Troiana.

Crónica Troiana.- Data do último cuarto do século XIV. Salienta polo seu gran valor lingüístico que vén dado pola presenza de diferenzas dialectais.

Vexamos un fragmento:

O RAPTO DE HELENA POR PARIS

50. Como Paris casou con Helena

El-rei era ensinado e cortés, e tomou perla rédea o palafrén en que viínha a reíña Helena, e começou a dizer-lhe súa razón e confortá-la moito, e rogando-lhe que non chorasse e que non quisesse tanto desmaiar. E prometeu-lhe que ela seería senhora do reino e de quanto en el había.

E tanto foron ambos falando que entraron en Troia. E segundo nos Dares conta, nunca foi tan grande alegría feita nen oída como troiãos fezeron, cada un con seu amigo. Aquela alegría miísma que i foi feita aquel día, essa miísma foi feita per toda a terra. E todos albergaron aquela noite a seu sabor. En outro día pediu Paris a rei Príamo, seu padre, que lhe outorgasse a moi fremosa Helena por molher. E el outorgou-lha. E Paris, sen máis tardar, recebeu-a logo por esposa, que se non quisu deteer máis. E el-rei Príamo lhes fezo logo as vodas, moi ricas e moito honradas. E todos delo havían moi gran prazér, e fazían grande alegría do que Paris acabara, e prazía-lhes moito de corazón porque havían mortos seus imigos. E tíñhan-no por grande honra e por grande enxaltamento. E fezeron grandes festas todo aquel mes, ca assí era de costume de o fazer, quando vencían seus imigos.

Historia Troiana.- Trátase dun texto bilingüe en galego e castelán do século XIV.

2.2 A prosa medieval. A prosa historiográfica

Debemos salientar dúas características da historiografía medieval que a diferencian substancialmente da actual: o seu carácter propagandístico ao servizo do poder e a introdución de elementos fantásticos que achegan este xénero á narrativa de ficción. Conservamos unha obra de creación orixinal:

- Crónica Galega de 1404.- Historia de España na que a primeira metade está escrita en castelán e a segunda está escrita en galego.

E tamén dúas traducións:

- Crónica Geral Galega.- É a tradución galega en dous manuscritos de fins do XIII ou comezos do XIV da Crónica Geral e da Crónica de Castilla de Afonso X.
- General Estoria.- É a tradución galega nun manuscrito do século XIV da obra do mesmo nome de Afonso X.

Debemos tamén indicar a existencia dos Livros de Linhagens dos séculos XIII e XIV, onde se catalogan as xenealoxías das principais familias nobres do Reino de Portugal.

2.3 A prosa medieval. Outros textos

Dúas son as obras de tema relixioso que debemos salientar:

- Crónica de Santa María de Iria.- Códice da segunda metade do século XV, que ten como finalidade subliñar a importancia histórica desta igrexa.
- Milagres de Santiago (Codex Calixtinus).- É un manuscrito incompleto de fins do século XIV e comezos do XV que, como o seu nome indica, relata os milagres deste apóstolo.

Tamén se sabe da existencia, dentro da nosa prosa, de textos xurídicos e didácticos de menor importancia.

3. A decadencia da lírica trobadoresca (finais século XIV e XV)

Comprende dúas escolas:

Escola Galego-castelá: forman parte dela os últimos trobadores que empregan o galego. Todos eles son poetas bilingües que teñen composicións en galego e castelán, incluídas en cancioneros feitos en Castela como o Cancioneiro de Baena (1445).

Escola Castelá-portuguesa: só afecta indirectamente á poesía galega, comprende aos poetas portugueses de fin do século XV e comezos do XVI que alternaban o castelán e o portugués na súa produción poética recollida no Cancioneiro Geral de García de Resende (1516).

Causas propiamente ditas: Coa morte do Rei Don Dinís (1325) iníciase o camiño da decadencia desta escola. A desaparición dos mecenas provoca a extinción da poesía cortesá e un fillo do rei Don Dinís (conde de Barcelos), morto en 1354, é considerado como a derradeira figura da escola galego- portuguesa. Influíu na desaparición da escola o novo sistema social que xorde coa ascensión da burguesía, a crise do sistema feudal e o proceso de consolidación dos estados. En Portugal comeza a ter importancia o cultivo da prosa que, dun modo semellante ao sucedido co castelán a partir de Fernando III e Afonso X, vai normalizando e afianzando como lingua do estado o portugués, progresivamente diferenciado do galego. En Castela, pola súa banda, iníciase o cultivo da lírica en castelán e así a substitución do galego como lingua poética dáse dun xeito gradual, de maneira que os cancioneros casteláns que recollen composicións de finais de século XIV e comezos de XV son bilingües. Os autores de poemas galegos que aparecen neses cancioneros tamén compoñen en castelán e constitúen a escola Galego-castelá. As composicións desta escola son de carácter amoroso ou satírico, xeralmente de tipo de "Cantiga de mestría" (ben medida e ben rimada) sen paralelismo e ás veces sen refrán.